

หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่สะท้อนผ่านจารึกและงานประติมากรรมสมัยทวารวดี

สุพิชฌาย์ จินดาวัฒนภูมิ^{1*}

¹สาขาวิชาสังคมศึกษา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม

*supitchar1973@gmail.com

บทคัดย่อ

“รุ่งอรุณแห่งธรรม” เป็นคำเรียกที่เหมาะสมสำหรับ วัฒนธรรมทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ 11-16) ที่ยุคสมัยนี้คือช่วงเวลาพระพุทธศาสนาได้วางรากฐานอย่างมั่นคงบนแผ่นดินไทย ดังปรากฏหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่บ่งชี้ถึงบทบาทและความสำคัญของพระพุทธศาสนาในสมัยทวารวดีผ่าน “จารึก” และ “งานประติมากรรม” ซึ่งทำหน้าที่เป็นสื่อกลางสำคัญในการเผยแผ่หลักธรรมคำสอน ความเชื่อ และความศรัทธาของผู้คนในยุคหนึ่ง จารึกที่เขียนด้วยตัวอักษรปัลลวะ สะท้อนให้เห็นถึงหัวใจสำคัญของหลักพุทธธรรมทางพระพุทธศาสนา คือ พระคาถา “เย ธมมา” (“Ye Dhammā”) ที่สรุปใจความสำคัญของ อริยสัจ 4 คาถานี้สะท้อนให้เห็นถึงความศรัทธาอันลึกซึ้งในหลักแห่งเหตุและผล (ปฏิจจสมุปบาท) และเป็นประจักษ์พยานถึงวัฒนธรรมทางปัญญาที่ให้ความสำคัญกับเหตุผลและการหลุดพ้นทางจิตวิญญาณ นอกจากนี้ยังปรากฏสัญลักษณ์ของพุทธธรรมในงานประติมากรรมสมัยทวารวดี เช่น ธรรมจักร ที่เป็นสัญลักษณ์ที่สื่อถึง “การหมุนวงล้อแห่งพระธรรม” (ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร) อันเป็นจุดเริ่มต้นของการแผ่ขยายสังฆธรรมไปสู่ชาวโลก บทความวิชาการนี้จึงเป็นการศึกษาวิเคราะห์ถึงความเชื่อมโยงที่แยกขาดจากกันไม่ได้ระหว่างพุทธศิลป์และหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ผลการวิเคราะห์แสดงให้เห็นว่ามีข้อขัดแย้งสมัยทวารวดีมิได้ขับเคลื่อนด้วยความงามทางสุนทรียศาสตร์เพียงอย่างเดียว แต่คือกระบวนการอันประณีตและละเอียดอ่อนในการ เปลี่ยนปรัชญาทางศาสนาให้กลายเป็นรูปธรรม งานศิลปกรรมเหล่านี้จึงเป็นจุดตัดที่บรรจบกันระหว่างวิมุตติญาณกับวิถีชีวิตประจำวันของชาวทวารวดี โดยหลอมรวมพระธรรมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอัตลักษณ์ภายในจิตใจของชาวทวารวดีอย่างแท้จริง

คำสำคัญ: หลักธรรม พระพุทธศาสนา จารึก ประติมากรรม ทวารวดี

Buddhist Doctrinal Principles Reflected in Inscriptions and Sculptural Art of the Dvaravati Period

Supitchar Jindawattanaphum^{1*}

¹Social Studies Program Faculty of Humanities and Social Sciences

*supitchar1973@gmail.com

Abstract

“Dawn of the Dhamma” is an apt phrase to describe the Dvaravati culture (11th–16th Buddhist centuries), a period during which Buddhism established a firm foundation in the lands of present-day Thailand. Historical evidence highlights the role and significance of Buddhism in the Dvaravati era through inscriptions and sculptures, which functioned as vital media for conveying doctrinal teachings, beliefs, and the faith of the people of that time.

Inscriptions written in the Pallava script reflect the core essence of Buddhist teachings, particularly the Ye Dhammā verse, which encapsulates the principle of the Four Noble Truths. This verse demonstrates a profound **ศรัทธา** (faith) in the law of causality (Dependent Origination) and serves as clear evidence of an intellectual culture that emphasized reason and spiritual liberation. Moreover, symbolic representations of Buddhist teachings appear in Dvaravati sculpture, such as the Dharmachakra (Wheel of Dhamma), which signifies the “Turning of the Wheel of the Dhamma” (Dhammacakkappavattana Sutta), marking the beginning of the dissemination of truth to the world.

This academic article therefore aims to analyze the inseparable connection between Buddhist art and Buddhist doctrine. The findings reveal that the craftsmanship of the Dvaravati period was not driven solely by aesthetic concerns, but rather constituted a refined and intricate process of transforming religious philosophy into tangible form. These works of art thus represent a convergence between liberating wisdom and everyday life, integrating the Dhamma into the inner identity of the Dvaravati people in a profound and meaningful way.

Keywords: Dhamma principles, Buddhism, inscriptions, sculpture, Dvaravati

1. บทนำ (Introduction)

อารยธรรมทวารวดี นับเป็นวัฒนธรรมต้นประวัติศาสตร์ ที่เริ่มก่อตัวขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 11 และเจริญรุ่งเรืองสืบต่อกันมาจนถึงพุทธศตวรรษที่ 16 โดยมีศูนย์กลางความเจริญอยู่ในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง ก่อนจะขยายอิทธิพลไปยังภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคเหนือ และภาคใต้ของไทยในเวลาต่อมา หลักฐานการมีอยู่ของ “ทวารวดี” ปรากฏหลักฐานยืนยันจากการค้นพบเหรียญเงินโบราณ มีจารึกอักษรปัลลวะภาษาสันสกฤตว่า “ศรีทวารวดี ศวรปุณยะ” แปลว่า บุญ

กุศลของพระเจ้าศรีทวารวดี นอกจากนี้ยังมีบันทึกของภิกษุจีนนามว่า **ถังซำจั๋ง** และ **หลวงจีนฮั่นจิง** ที่เรียกอาณาจักรนี้ว่า “โตโลโปตี” (To-lo-po-ti) กล่าวในบันทึกเล่มที่ 10 ได้มีการกล่าวถึงอาณาจักรทางทิศตะวันออก ถัดจากอาณาจักรผานตู้ หลังกา (Pandragga หรือ กมลังกา) ไว้ว่า “ถัดจากนี้ไปทางตะวันออกเฉียงเหนือ มีอาณาจักร **โตโลโปตี (To-lo-po-ti)** ตั้งอยู่ ทิศตะวันออกของอาณาจักรนี้มีอาณาจักรอิศานปุระ (I-shang-na-pu-lo) ทิศถัดไปทางตะวันออกมีอาณาจักรมหาจัมปา (Mo-ho-chan-p'o)...” [1] และจากบันทึกของหลวงจีนฮั่นจิง (Yijing) ที่เดินทางไปอินเดียทางเรือผ่านเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในปี พ.ศ. 1214–1238 (ค.ศ. 671–695) เป็นช่วงเวลาหลังจากพระเจ้าถังซำจั๋ง ท่านแวะพักที่อาณาจักรศรีวิชัยและบันทึกถึงอาณาจักรรายรอบไว้ ระบุรายชื่ออาณาจักร โดยเรียงลำดับตำแหน่งที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ไว้อย่างชัดเจน “จากตะวันตกไป ตะวันออก มีอาณาจักร ชิลละตาโล (Shih-li-ch'a-ta-lo - ศรีเกษตร) ถัดไปทางตะวันออกคืออาณาจักรโตโลโปตี (To-lo-po-ti) ถัดไปทางตะวันออกคืออาณาจักรหลินอี้ (Lin-i - ชัมปา)..” [2]

จากบันทึกของหลวงจีนทั้งสองรูปจึงเป็นหลักฐานลายลักษณ์อักษรที่เก่าแก่ ที่ช่วยให้ระบุได้ว่า “โตโลโปตี” (ทวารวดี) เป็นอาณาจักรขนาดใหญ่ที่ตั้งอยู่ตรงกลางระหว่างเมียนมา (ศรีเกษตร) และกัมพูชา (อิศานปุระ) [3] ซึ่งก็คือพื้นที่ภาคกลางของประเทศไทยในปัจจุบันนั่นเอง [4] จากการศึกษาโบราณสถานและโบราณวัตถุของนักวิชาการพบว่าวัฒนธรรมทวารวดีได้รับอิทธิพลโดยตรงจากอินเดีย ทั้งในด้านการปกครอง ภาษา และโดยเฉพาะอย่างยิ่งทางด้าน “ศาสนา” โดยผ่านเส้นทางการค้าทางทะเล นักประวัติศาสตร์สันนิษฐานว่าชาวทวารวดีคือกลุ่มชนเชื้อสาย “มอญ” โบราณ ที่มีหลักฐานรองรับที่สำคัญที่สุด 2 ด้าน คือ หลักฐานทางจารึก (ภาษาศาสนา) และ หลักฐานทางศิลปกรรม (มานุษยวิทยา) นักประวัติศาสตร์คนสำคัญ เช่น ศาสตราจารย์ ยอร์ช เซเดส์ (George Coedès) และ ดร. ดับเบิลยู.เจ. วัน เดอร์ ไมเลน (W.J. van der Meulen) เป็นนักวิชาการกลุ่มแรก ๆ ที่นำหลักฐานเหล่านี้มาพิสูจน์ จนกลายเป็นทฤษฎีกระแสหลักในปัจจุบัน [5] ชวามอญสมัยทวารวดีมีความเชื่อมโยงในพระพุทธศาสนา มีการรับศิลปะแบบคุปตะและหลังคุปตะจากอินเดียมาประยุกต์เข้ากับศิลปะท้องถิ่น จนเกิดเป็นอัตลักษณ์เฉพาะที่เรียกว่า “ศิลปะแบบทวารวดี” เมืองที่สำคัญได้แก่ เมืองนครปฐมโบราณ (นครชัยศรี) สันนิษฐานว่าเป็นศูนย์กลางที่ใหญ่ที่สุด เพราะมีการพบธรรมจักรและสถูปขนาดใหญ่เป็นจำนวนมาก เมืองละโว้ (ลพบุรี) ศูนย์กลางสำคัญทางฝั่งตะวันออก และเมืองโบราณศรีเทพ (เพชรบูรณ์) ที่เป็นจุดเชื่อมโยงวัฒนธรรมระหว่างภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

วัฒนธรรมทวารวดีเป็นจุดเริ่มต้นของการยอมรับศาสนาจากภายนอกเข้ามาเป็นหลักยึดมั่นและศรัทธาในการดำเนินชีวิตของผู้คนในสมัยทวารวดี พระพุทธศาสนาไม่ได้เป็นเพียงความเชื่อส่วนบุคคล แต่เป็นแกนกลางของสังคม ที่ครอบคลุมวิถีชีวิตของผู้คนในสมัยนั้น เช่น การสร้างเมืองจะยึดศาสนสถานเป็นศูนย์กลาง มีหลักคำสอนทางพุทธศาสนาเป็นสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจ การนับถือพระพุทธศาสนาในสมัยทวารวดีมีทั้งนิกายเถรวาท (ใช้ภาษาบาลี) และนิกายมหายาน (ใช้ภาษาสันสกฤต) ผสมผสานกันอย่างกลมกลืน สะท้อนผ่านโบราณวัตถุที่สร้างขึ้นเพื่ออุทิศถวายเป็นพุทธบูชา โดยมุ่งหวังการสั่งสมบุญบารมีและการบรรลุธรรมตามคำสอนของพระพุทธเจ้า [6]

อย่างไรก็ดี การศึกษาศิลปกรรมและจารึกสมัยทวารวดีที่ผ่านมา มักมุ่งเน้นไปที่การวิเคราะห์เชิงรูปแบบศิลปะ (Art Style) หรือการจัดลำดับอายุสมัยทางประวัติศาสตร์เป็นหลัก แต่ยังขาดการทำความเข้าใจในมิติเชิงปรัชญาและหลักธรรมที่แฝงอยู่ในงานศิลปกรรมเหล่านั้นอย่างลึกซึ้ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการถ่ายทอดหลักธรรมสำคัญ เช่น อริยสัจ 4 และปฏิจจสมุปบาท ผ่านสัญลักษณ์ “ธรรมจักร” และจารึกหัวใจพระพุทธศาสนาบท “เย ธมมา” ซึ่งทำหน้าที่เป็นสื่อกลางในการเชื่อมโยงระหว่างโลกียธรรมและโลกุตตรธรรมของผู้คนในยุคหนึ่ง

ดังนั้น บทความนี้จึงมุ่งวิเคราะห์ว่า งานศิลปกรรมและอักษรจารึกในสมัยทวารวดีถ่ายทอดปรัชญาพุทธธรรมและสะท้อนวิถีศรัทธาของสังคมในยุคแรกเริ่มบนแผ่นดินไทยอย่างไร โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อถอดรหัสความหมายเชิงสัญลักษณ์ของธรรมจักรและจารึก “เย ธมมา” ในฐานะหมุดหมายทางปัญญาที่สะท้อนการเชื่อมโยงระหว่างโลกียธรรมและโลกุตตรธรรมในวัฒนธรรมทวารวดี

2. บริบททางศาสนาในสมัยทวารวดี

ทวารวดี คือ ภาพสะท้อนถึงความรุ่งเรืองของพุทธมณฑลแห่งแรกบนคาบสมุทรเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ [7] การเดินทางเข้ามาของนักบวชทางศาสนาพุทธและพราหมณ์ของอินเดียในดินแดนแถบนี้ ได้ทิ้งร่องรอยของการเผยแพร่หลักคำสอน เป็นการประดิษฐานพระพุทธรูปศาสนาแบบเถรวาท มหายาน และสรรพสัตว์ทาง อย่างมั่นคง [8] ผ่านงานทางศิลปกรรมที่สร้างขึ้นเป็นหลักฐานถึงความเชื่อและศรัทธาเริ่มแรกของผู้คนในสมัยนี้ ในขณะที่อาณาจักรต่าง ๆ ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้กำลังก่อร่างสร้างตัว ทวารวดีได้สถาปนาตนเองขึ้นเป็น “พุทธอาณาจักร” ที่เข้มแข็ง การขุดพบโบราณสถานและโบราณวัตถุจำนวนมากตามหัวเมืองสำคัญอย่างนครปฐมโบราณ ราชบุรี และเมืองโบราณศรีเทพ สะท้อนให้เห็นว่าพุทธศาสนาไม่ได้เป็นเพียงศาสนาของชนชั้นปกครอง แต่ได้หลอมรวมเข้าเป็นวัฒนธรรม วิถีชีวิต และลมหายใจของประชาชนในสมัยนั้น มีการก่อสร้างประติมากรรมและการจารึกหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาลงบนวัตถุต่าง ๆ เป็นหลักฐานที่แสดงถึงพลังแห่งศรัทธา การสืบทอด ของชาวทวารวดี ที่มุ่งหวังจะประกาศความจริงแท้ของความศรัทธาในหลักคำสอนของพระพุทธองค์ให้คงอยู่ชั่วนิรันดร์บริบททางศาสนาในสมัยทวารวดี ถือเป็นกุญแจสำคัญที่ทำให้เราเข้าใจว่าเหตุใดศิลปกรรมในยุคนี้จึงมีเอกลักษณ์เฉพาะ โดยสามารถแบ่งบริบทสำคัญออกเป็น 3 ด้านหลัก

2.1 การผสมผสานของนิกาย (Religious Syncretism)

แม้ว่าในสมัยทวารวดีจะได้รับการยอมรับว่าเป็น “รุ่งอรุณแห่งเถรวาท” ในดินแดนไทย แต่ในความเป็นจริงแล้ว บริบททางศาสนาในยุคนี้มีความหลากหลายและสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติ นิกายที่ปรากฏในสมัยทวารวดี มีดังนี้

2.1.1 นิกายเถรวาท (Theravada) เป็นรากฐานหลักที่เข้มแข็งที่สุดในสมัยทวารวดี สามารถเห็นได้จากการใช้ภาษาบาลี ในจารึกพระธรรมต่าง ๆ และการสร้างธรรมจักรสัญลักษณ์ที่มุ่งเน้นหลักคำสอนเรื่องอริยสัจ 4 [9]

2.1.2 มหายาน (Mahayana) มีการเผยแผ่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 13-14 โดยสะท้อนผ่านประติมากรรมรูปพระโพธิสัตว์ เช่น พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ที่แสดงถึงความเชื่อเรื่องการบำเพ็ญบารมีเพื่อช่วยสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์จากวัฏสงสาร [10]

2.1.3 พราหมณ์-ฮินดู มีหลักฐานปรากฏถึงการนับถือรูปเคารพเทพเจ้าในเมืองโบราณสมัยทวารวดีบางเมือง เช่น เมืองโบราณศรีเทพ เมืองโบราณศรีมโหสถ และเมืองแถบชายฝั่งทะเล ทางภาคใต้ เช่น มีการพบเทวรูปพระนารายณ์ พระกฤษณะ พระสุริยเทพ พระคเณศ และคิวิลิงค์ ที่แสดงให้เห็นว่าศาสนาพุทธและฮินดูอยู่ร่วมกันอย่างผสมกลมกลืนโดยมีบทบาทสนับสนุนซึ่งกันและกันในด้านพิธีกรรมและความเชื่อเกี่ยวกับการปกครอง [11]

2.2 ศาสนาในฐานะ “เข็มทิศ” ของการสร้างบ้านเมือง

บริบททางพุทธศาสนาในสมัยทวารวดีไม่ได้จำกัดแค่ในวัด แต่คือการกำหนดรูปแบบของ “ผังเมือง” เช่น การสร้างเมืองมักนิยมมีการสร้าง “ธรรมศาลา” หรือพระสถูปเจดีย์ขนาดใหญ่อยู่ใจกลางเมือง [12] เช่น พระประโทนเจดีย์ ที่เมืองโบราณนครปฐม [13] เพื่อเป็นสัญลักษณ์ว่าธรรมะคือศูนย์กลางของสังคม มีคติการสร้างพระพุทธรูปขนาดใหญ่ (Colossal Buddha) เช่น พระพุทธรูปศิลาขาวที่วัดพระเมรุ จังหวัดนครปฐม สันนิษฐานว่าพระพุทธรูปปางนี้ได้รับอิทธิพลจากศิลปะอินเดีย (ถ้าวสันดา-เอลโลรา) ซึ่งสัมพันธ์โดยตรงกับ **คติพระศรีอารียเมตไตรย หรือ พระพุทธเจ้าในฐานะพระจักรพรรดิเหนือโลก (Chakravartin)** ที่สถิตอยู่ใจกลางจักรวาลเพื่อปกป้องและแผ่พุทธานภาพคุ้มครองอาณาจักร และสะท้อนถึงความเชื่อเรื่อง “**พระพุทธเจ้าในฐานะจักรพรรดิแห่งธรรม**” สันนิษฐานว่า พระพุทธรูปและสิ่งเวชนียสถานมีพุทธานภาพที่คอยปกป้องคุ้มครองอาณาจักร [14]

2.3 การหยั่งรากของหลักเหตุผลและผล (Rationalism)

ความสำคัญและโดดเด่นที่สุดของพุทธศาสนาสมัยทวารวดีคือการเน้นหลัก “**พระธรรม**” คำสอนมากกว่า “**ตัวบุคคล**” [15] ในยุคแรก ๆ ของทวารวดี นิยมสร้างธรรมจักรเพื่อใช้เป็นสัญลักษณ์แทนองค์พระพุทธเจ้า สิ่งนี้สะท้อนว่าบริบททางศาสนาในยุคนี้เน้นย้ำเรื่องการเข้าถึงสัจธรรม หรือกฎธรรมชาติ มากกว่าการกราบไหว้รูปเคารพเพื่อขอพรเพียงอย่างเดียว

อย่างไรก็ดีการนิยามจาริกคาลา “เย ธมมา” ไว้ในโบราณวัตถุและที่ต่าง ๆ กล่าวได้ว่า คาลานี้คือ “บทสรุปของกฎปฏิจจสมุปบาท” หรือกฎแห่งเหตุและผล (Causality) การที่ชาวทวารวดีนิยามสัณนิษฐานนี้ เป็นการแสดงออกเชิงสัญลักษณ์ว่าหลักฐานจาริกดังกล่าวสะท้อนแนวโน้มการให้ความสำคัญกับหลักเหตุปัจจัยตามแนวคิดปฏิจจสมุปบาทมากกว่าเรื่องอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ [16] หลักธรรมนี้เป็นหัวใจสำคัญทางพระพุทธศาสนา ที่ทำให้พุทธศาสนาต่างจากความเชื่อเดิมเรื่องผีสาธิตเทวดาที่มีมาก่อนสมัยทวารวดี

2.4 บทบาทของกษัตริย์และธรรมราชา

บริบททางการเมืองและศาสนาในสมัยทวารวดีแยกจากกันไม่ออก สถาบันกษัตริย์ในสมัยทวารวดี อยู่ในฐานะที่เป็น “ศาสนูปถัมภก” ที่อาศัยอำนาจโดยธรรมใช้หลัก “ธรรมราชา” ผู้ปกครองหรือกษัตริย์สมัยทวารวดีรับเอาคตินี้มาจากอินเดีย กษัตริย์เป็นองค์ศาสนูปถัมภกผ่านการสร้างศาสนสถานขนาดใหญ่ใจกลางเมือง และการบริจาคข้าทาสที่ดินให้แก่วัดเพื่อสร้างบารมีและความชอบธรรมในการปกครองราษฎร [17] เช่น จาจาริกเหรียญเงินที่จารึกว่า “ศรีทวารวดี ศวรปุณยะ” แปลว่า บุญกุศลของพระราชาแห่งศรีทวารวดี ที่เชื่อมโยง “อำนาจการปกครอง” เข้ากับ “บุญกุศล” ซึ่งแสดงให้เห็นว่าความชอบธรรมในการปกครองในสมัยนั้นมาจากการเป็นผู้มีบุญ ทำทาน และเป็นผู้ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา

อาจกล่าวได้ว่าแม้ว่าศิลปะทวารวดี ภายใต้รูปลักษณ์ของศิลปะธรรมจักรและงานสำริดที่ดูแข็งแกร่ง แต่งานประติมากรรมสมัยทวารวดีกลับแฝงไว้ด้วยความเมตตาและสงบนิ่ง อันเป็นหัวใจของธรรมะทางพุทธศาสนา ช่างฝีมือไม่ได้มุ่งเน้นการจำลองรูปร่างของมนุษย์ให้สมจริง แต่เป็นการสร้าง “รูปจำลองแห่งสภาวะธรรม” ให้ผู้ที่พบเห็นเกิดความเลื่อมใส นอกจากนี้ ความโดดเด่นของทวารวดีคือการเป็น “จุดนัดพบ” ของความเชื่อทางพุทธศาสนา ทั้งฝ่ายเถรวาทที่เน้นความเรียบง่ายตามพระพุทธองค์เดิม และฝ่ายมหายานที่เริ่มเข้ามามีบทบาทผ่านรูปเคารพพระโพธิสัตว์ การตีความหลักธรรมผ่านงานศิลปะในยุคนี้จึงมีความหลากหลายและซับซ้อน เป็นการวางรากฐานให้กับพุทธศาสนาในแผ่นดินไทยที่สืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน

สรุปได้ว่าบริบททางศาสนาสมัยทวารวดีคือยุคแห่งการตื่นรู้ ที่เปลี่ยนจากความเชื่อพื้นเมืองเดิมที่เน้นผีธรรมชาติ สิ่งเหนือธรรมชาติ และผี มาสู่การยอมรับศาสนาที่มีเหตุผลมีระบบปรัชญาและจริยธรรมที่ซับซ้อนขึ้น โดยมีพระธรรมคำสอนเป็นแกนหลักในการขับเคลื่อนอารยธรรมนั่นเอง

3. หลักธรรมทางพุทธศาสนาที่ปรากฏในจารึกสมัยทวารวดี

จากการศึกษาหลักฐานทางประวัติศาสตร์สมัยทวารวดี พบว่าหลักธรรมทางพุทธศาสนานิยมปรากฏในศิลปะวัตถุ โดยมีการจารึกด้วยตัวอักษรปัลลวะ หลักธรรมที่นับได้ว่ามีความนิยมและมีจำนวนมากที่สุด คือ “หัวใจพระพุทธศาสนา” ของพระพุทธศาสนาในยุคนี้ โดยเน้นไปที่การเข้าใจความจริงของโลกผ่านหลักเหตุและผล โดยหลักธรรมสำคัญที่ปรากฏในจารึกมีดังนี้

3.1 หลักอทิปปัจจยตาและกฎแห่งเหตุผล (คาลา “เย ธมมา”)

หลักอทิปปัจจยตา (Idappaccayata) คือ กฎธรรมชาติที่ว่าด้วยความสัมพันธ์ของเหตุและปัจจัย เป็นหัวใจสำคัญของพุทธศาสนาที่อธิบายว่า “สิ่งทั้งหลายไม่ได้เกิดขึ้นเองลอย ๆ แต่เกิดขึ้นและดำรงอยู่ได้เพราะมีเหตุปัจจัยเกื้อหนุนกัน” คำว่า “อทิปปัจจยตา” แปลว่า “ภาวะที่มีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย” ซึ่งสรุปเป็นกฎสั้น ๆ ที่เข้าใจได้ง่าย คือ

3.1.1 กฎ 4 บรรทัดแห่งความเป็นเหตุเป็นผล ในพระไตรปิฎก พระพุทธเจ้าทรงอธิบายหลักของอทิปปัจจยตาไว้ด้วยข้อความสั้น ๆ กล่าวว่า เมื่อสิ่งนี้มี... สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น... สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เมื่อสิ่งนี้ไม่มี... สิ่งนี้ก็ไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับไป... สิ่งนี้ก็ดับไป [18]

3.2.2 ความสำคัญของหลักอทิปปัจจยตา หลักการนี้เป็นรากฐานของหลักธรรมอื่น ๆ ที่สำคัญ ได้แก่

- ปฏิจจสมุปบาท คือ การนำกฎอทิปปัจจยตามาอธิบายกระบวนการเกิดทุกข์ และการดับทุกข์ของมนุษย์

อย่างเป็นขั้นตอน เช่น เพราะมีวิชา จึงมีสังขาร...[19] มี **กฎแห่งกรรม** คือ การประยุตใช้ข้อที่ปัจจัยตาในเชิงจริยธรรม เช่น ทำเหตุดี ผลดีจึงเกิด ทำเหตุชั่ว ผลชั่วจึงเกิด และ **อนัตตา** ทุกสิ่งต้องพึ่งพาปัจจัยอื่นในการคงอยู่ ไม่มีสิ่งใดที่มีตัวตนถาวรในตัวเอง เมื่อปัจจัยดับ สิ่งนั้นก็ดับ

ดังนั้นสามารถนำมาประยุตใช้ในชีวิตประจำวัน หลักข้อที่ปัจจัยตาสอนให้เรามองโลกอย่างมีเหตุผล ไม่ไข่มองด้วยความมกมาย **การแก้ปัญหา** หากต้องการดับผลที่ไม่พึงประสงค์ เช่น ความเครียด ต้องไปแก้ที่ “เหตุ” และ “ปัจจัย” ที่ทำให้เกิด **ความไม่ประมาท** ทำให้รู้ว่าความสำเร็จหรือความสุขไม่ได้ยั่งยืนยง หากเราหยุดสร้างปัจจัยที่เกื้อหนุน ความสุขนั้นก็จะดับไป **ความเข้าใจโลก** ช่วยให้ยอมรับความเปลี่ยนแปลงได้ง่าย เพราะเข้าใจว่าทุกอย่างเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัยที่มากระทบ

จากการศึกษาหลักธรรมที่จารึกในสมัยทวารวดี พบว่าหลักธรรมที่พบมากที่สุด เช่น นครปฐม ราชบุรี สุพรรณบุรี นครสวรรค์ และปราจีนบุรี คือ คาถา “**เย ธมมา**” เนื้อหาของคาถาบทนี้เป็นข้อความที่พระอัสสชิ หนึ่งในปัญจวัคคีย์ทั้ง 5 กล่าวตอบแก่อุปติสสะ (ต่อมาคือพระสารีบุตร) เมื่อถูกถามถึงคำสอนของพระพุทธเจ้า มีใจความว่า [20] ดังนี้

“เย ธมมา เหตุปฺปภาว เตสฺ เหตุํ ตถาคโต อาห เตสฺยจ โย นิโรธो เอว วาที มหาสมโณ”

“ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ พระตถาคตทรงแสดงเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น และความดับแห่งธรรมเหล่านั้น พระตถาคต ทรงตรัสเป็นปกติเช่นนี้...”

นัยสำคัญ : สะท้อนให้เห็นว่าชาวทวารวดีให้ความสำคัญกับ **อริยสัจ 4** คือ การรู้ทุกข์ สาเหตุแห่งทุกข์ และการดับทุกข์ และหลัก **ปฏิจจสมุปบาท** คือ การที่สิ่งหนึ่งเกิดขึ้นเพราะมีอีกสิ่งหนึ่งเป็นปัจจัย

อย่างไรก็ดีการที่พบคาถา “**เย ธมมา**” (Ye Dhammā) เป็นจำนวนมากที่สุด ก็เพราะคาถานี้ถือเป็น “หัวใจสำคัญ” ทางหลักคำสอนทางพุทธศาสนา เปรียบเสมือนธรรมนูญทางศาสนาที่บ่งบอกว่าพุทธศาสนาในยุคนี้เน้นหลักการแห่งเหตุและผล

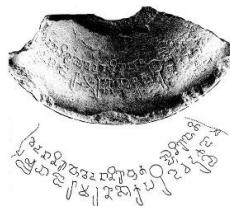
จารึกเหล่านี้เกือบทั้งหมดใช้ตัวอักษรปัลลวะ (Pallava) ซึ่งเป็นอักษรจากอินเดียใต้ และเขียนด้วยภาษาบาลีเป็นหลัก แม้บางแห่งจะมีการปนสันสกฤตบ้าง ซึ่งเป็นหลักฐานสำคัญที่ยืนยันว่าทวารวดีเป็นศูนย์กลางของพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทในยุคแรกเริ่ม

รูปแบบการปรากฏข้อความจารึกในสมัยทวารวดี นิยมจารึกคาถาบทนี้ลงบนวัตถุหลายประเภท เพื่ออุทิศถวายเป็นพุทธบูชาและประกาศความศรัทธาทางพระพุทธศาสนา ดังปรากฏในหลักฐานทางประวัติศาสตร์สมัยทวารวดี โดยแบ่งออกได้ ดังนี้

- **จารึกใต้ฐานพระพุทธรูป** เพื่อกล่าวว่าพระพุทธเจ้าคือผู้ทรงค้นพบความจริงเรื่องเหตุและผล
- **จารึกบนสลูปล้างและพระพิมพ์** นิยมพบเป็นจารึกที่จารึกด้วยตัวอักษรปัลลวะขนาดเล็กที่จารึกไว้

รอบ ๆ หรือด้านหลังพระพิมพ์ดินเผา เรียกว่า “พระพิมพ์เย ธมมา” เพื่อแสดงว่าวัตถุมงคลนี้มีการบรรจุธรรมะของพระพุทธเจ้าไว้ เพื่อสร้างอุทิศบรรจุไว้ตามศาสนสถานทางพุทธศาสนา

- **จารึกบนแผ่นอิฐและศิลา** พบในบริเวณโบราณสถานสมัยทวารวดีหลายแห่ง เช่น ที่พระปฐมเจดีย์ และเมืองโบราณทางภาคกลางและอีสาน

ภาพที่ 1 จารึกโบราณสถานหมายเลข 0996 พุทธศตวรรษ 12-14 อักษรปัลลวะ ภาษาบาลี

ที่มา: จารึกที่เมืองศรีเทพ (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2534), 127-132.

หลักฐานที่มีเนื้อหาของหลักธรรมที่จารึก แบ่งออก ได้ดังนี้

1. จารึกคาถาเยธมมา หลักฐานสมัยทวารวดีที่พบจารึกคาถาเยธมมา ในประเทศไทย มีดังนี้

1.1 กลุ่มจารึกบนพระพุทธรูป (ศิลา) จารึกกลุ่มนี้มักพบบริเวณฐานหรือหลังพระพุทธรูป เพื่อแสดงให้เห็นว่ารูปเคารพนี้คือตัวแทนของพระธรรม ได้แก่

1.1.1 จารึกฐานพระพุทธรูปศิลาขาว (วัดพระปฐมเจดีย์) พบที่จังหวัดนครปฐม เป็นจารึกตัวอักษรปัลลวะ ภาษาบาลี เป็นหลักฐานสำคัญที่แสดงถึงความรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนาที่เป็นศูนย์กลางทวารวดี [21]

1.1.2 จารึกพระพุทธรูปยืน (วัดมหาธาตุ ราชบุรี) พบที่ อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี จารบริเวณด้านหลังพระพุทธรูปศิลา [22]

1.2 กลุ่มจารึกบนแผ่นศิลาและวงล้อธรรมจักร สันนิษฐานว่าเป็นจารึกที่สร้างขึ้นเพื่อประกาศพระพุทธศาสนา เพราะการสร้างธรรมจักรขึ้นมานั้น ก็เพื่อเป็นสัญลักษณ์ของการประกาศการเผยแผ่ของหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ได้แก่

1.2.1 จารึกเย ธมมา สลักบนศิลาแท่งสี่เหลี่ยม (นครปฐม) พบที่บริเวณองค์พระปฐมเจดีย์ จารึกด้วยอักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤตและบาลี [23]

1.2.2 จารึกโบราณสถานหมายเลข 0996 พุทธศตวรรษ 12-14 อักษรปัลลวะ ภาษาบาลี บรรทัดที่ 1 เนื้อหาที่จารึก คือ เวทนานิโรธ เวทนานิโรธา ตณหานิโธตณหานิโรธา โหติ บรรทัดที่ 2.ปัจฉยา ชรามณโสโกปริเทว ทุกขโหมนสสา แปลว่า ดับเวทนา เพราะดับเวทนา ตณหาที่ดับ 2.ปัจฉย ชรา มรณะ โสภ รำพัน ทุกข์ เสียใจ [24]

1.2.3 จารึกฐานธรรมจักรและเสาแปดเหลี่ยม นครปฐม พบที่บริเวณองค์พระปฐมเจดีย์และวัดพระประโทนเจดีย์ จังหวัดนครปฐม จารึกส่วนใหญ่มักเป็นข้อความสั้น ๆ ว่า “Etam bhagavata baranasiyam isipatane migadaye anuttaram dhammacakkam pavattitam” แปลว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงยังพระธรรมจักร อันยอดเยี่ยมให้เป็นไปแล้ว ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ใกล้เมืองพาราณสี [25]

ภาพที่ 2 จารึกเยธมมา เมืองศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์

ที่มา: พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติเพชรบูรณ์

1.2.4 จารึกเยธมมา เมืองศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ กำหนดอายุตามรูปแบบอักษรปัลลวะ อายุราวพุทธศตวรรษที่ 12 คาถา เย ธมมา นี้ นับว่าเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา เป็นคาถาคัดมาจากพระวินัยปิฎก มหาวรรค มหาขันธกะ ตอนพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะบรรพชา [26]

1.2.5 จารึกบนสี่ธรรมจักร พบที่เมืองโบราณชัยจำปา พบที่ อำเภอท่าหลวง จังหวัดลพบุรี เป็นการสลักคาถาลงบนสี่ของธรรมจักรศิลา สะท้อนการหมุนวงล้อแห่งธรรม [27]

1.3 กลุ่มจารึกบนวัตถุขนาดเล็ก (พระพิมพ์และลานเงิน) จารึกกลุ่มนี้พบเป็นจำนวนมากที่สุด มีประมาณร้อยหรือพันชิ้น พบกระจายอยู่ทั่วประเทศ

1.3.1 พระพิมพ์ดินเผา มีจารึก “เย ธมมา” มีการพบมากที่เมืองนครปฐมโบราณ เมืองฟ้าแดดสงยาง จังหวัดกาฬสินธุ์ และเมืองศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ นิยมจารึกคาถาเยธมมาที่ด้านหลังพระพิมพ์หรือใต้ฐานพระพิมพ์ดินเผา [28]

1.3.2 จารึกแผ่นทองคำ/แผ่นลานเงิน พบในกรุเจดีย์โบราณสมัยทวารวดี เช่นที่ อำเภอนาดูน

จังหวัดมหาสารคาม และ อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี [29]

ภาพที่ 3 จารึกเมืองชัยจำปา 1, จารึกฐานและเสาธรรมจักรแปดเหลี่ยม, ลบ. 17
ที่มา: จารึกในประเทศไทย เล่ม 1 (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2529), 116-122.

ภาพที่ 4 พระพิมพ์ดินเผาแสดงภาพพุทธประวัติ ตอน “มหาปาฏิหาริย์” ด้านหลังมีคาถา เยธมมา
ที่มา: จารึกในประเทศไทย เล่ม 2 (กรุงเทพฯ : หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2529), 77-81.

1.4 กลุ่มจารึกบนอิฐและผนังถ้ำ พบตามแหล่งโบราณสถานและในถ้ำ สันนิษฐานว่าในสมัยก่อนมีบรรดานักบวชหรือผู้ปฏิบัติธรรม พำนักอาศัยปฏิบัติธรรมในถ้ำแล้วมีการจารึกไว้

1.4.1 จารึกผนังถ้ำนารายณ์ (สระบุรี) พบที่ถ้ำพระโพธิสัตว์ อ.แก่งคอย จ.สระบุรี มีการจารึกคาถา
เย ธมมา ควบคู่ไปกับการปฏิบัติธรรมของนักบวชหรือฤๅษีที่อาศัยปฏิบัติธรรมในถ้ำ [30]

1.4.2 อิฐจารึกเย ธมมา (เมืองอุทอง) พบที่โบราณสถานหมายเลข 11 จังหวัดสุพรรณบุรี จารึกขณะที่อิฐยังเปียกก่อนนำไปเผา [31]

ภาพที่ 5 จารึกผนังถ้ำนารายณ์ ตำบลเขาวง อำเภอมะขาม จังหวัดสระบุรี
ที่มา: จารึกในประเทศไทย เล่ม 2 (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2529), 42-47.

ตารางที่ 1 สรุปการกระจายตัวของจารึกเย ธมมา ในไทย

ภูมิภาค	จังหวัดที่สำคัญ	ประเภทวัตถุที่พบ
กลาง	นครปฐม, สุพรรณบุรี, ราชบุรี	ธรรมจักร, ฐานพระพุทธรูป, อิฐ, พระพิมพ์
ตะวันออก	ปราจีนบุรี (เมืองศรีมโหสถ)	แผ่นศิลา, พระพิมพ์, บ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์
ตะวันออกเฉียงเหนือ	กาฬสินธุ์, มหาสารคาม, ชัยภูมิ	ใบเสมา, แผ่นทองคำ, พระพิมพ์
เหนือ	ลำพูน (หริภุญชัย)	พระพิมพ์ดินเผา (อิทธิพลต่อเนื่อง)
ใต้	ยะลา, นครศรีธรรมราช	ผนังถ้ำ (ถ้ำคูหาภิมุข), พระพิมพ์

จากที่กล่าวมานี้หลักธรรมที่สะท้อนผ่านจารึกนี้ สันนิษฐานว่าที่คนในสมัยทวารวดีเลือกจารึกคาถา "เย ธมมา" เพียงสั้น ๆ แทนที่จะจารึกพระสูตรยาว ๆ ก็เพื่อสะท้อนถึงการสรุปหลักธรรม อริยสัจ 4 มาไว้เป็นอย่างดี คือ **เย ธมมา (ธรรมเหล่านี้)** คือตัว “ทุกข์” (สภาวะที่เกิดขึ้น) **เหตุปปภาวา (เกิดแต่เหตุ)** คือ “สมุทัย” (เหตุแห่งทุกข์) **เตสญจ โย นิโรธ (ความดับแห่งธรรมเหล่านั้น)** คือ “นิโรธ” (สภาวะที่ทุกข์ดับไป) **เตสํ เหตุจ ตถาคโค อาห (พระตถาคตทรงแสดงเหตุ)** คือ “มรรค” (วิธีปฏิบัติเพื่อดับเหตุนั้น) ในด้านความสำคัญทางประวัติศาสตร์การพบจารึก “เย ธมมา” กระจายตัวอยู่ทั่วประเทศไทย เป็นการยืนยันได้ว่าอารยธรรมทวารวดีมีความเป็นเอกภาพทางความเชื่อ และใช้ธรรมะเป็นเครื่องเชื่อมโยงผู้คนเข้าด้วยกัน โดยมุ่งเน้นการใช้ “ปัญญา” ในการพิจารณาคุณค่าของธรรมชาตินอกจากการอ่อนน้อมสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งเป็นอัตลักษณ์ที่โดดเด่นของพุทธศาสนาในยุคนั้น

2. จารึกธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ในสมัยทวารวดี นอกจากคาถาเยธมมา ยังมีการพบข้อความจากธัมมจักกัปปวัตตนสูตรจารึกอยู่บนโบราณวัตถุ 2 ประเภทหลัก คือ

2.1 ธรรมจักรศิลา มักจารึกไว้ที่ฐานหรือวงล้อของธรรมจักร

2.2 สลุปจำลองหรือแผ่นอิฐ จารึกเป็นข้อความสั้น ๆ เพื่อบรรจุไว้ในโบราณสถานหลักฐานการจารึกข้อความจาก **ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร** ในสมัยทวารวดีที่ละเอียดและชัดเจนที่สุด มีปรากฏอยู่บน “**ธรรมจักรศิลา**” และ “**เสาแปดเหลี่ยม**” ซึ่งถือเป็นอัตลักษณ์ที่สำคัญของอารยธรรมทวารวดีที่รับอิทธิพลของพุทธศาสนาในดินแดนไทยช่วงพุทธศตวรรษที่ 11-13 หลักฐานทางโบราณคดี มีดังนี้

2.2.1 จารึกธรรมจักรจากจังหวัดชัยนาท (The Chainat Dhammacakka) เป็นหลักฐานที่สมบูรณ์ที่สุดชิ้นหนึ่งที่มีการศึกษาและแปล (ค.ศ. 2025-2026) จารึกนี้คัดลอกส่วนสำคัญจากธัมมจักกัปปวัตตนสูตรมาโดยตรงลักษณะจารึกอยู่บริเวณ “**ขอบล้อ**” (Felloes) และ “**ซี่ล้อ**” (Spokes) ของธรรมจักรศิลาภาษาและอักษร เป็นภาษาบาลี ตัวอักษรปัลลวะ เนื้อหาจารึกข้อความเกี่ยวกับ **อริยสัจ 4** และการเกิด **ญาณทัสสนะ** ใน 3 รอบ 12 อาการ (ทวาทสการัง) เช่น “**ดูกรภิกษุทั้งหลาย จักขุได้เกิดขึ้นแล้ว ญาณได้เกิดขึ้นแล้ว ปัญญาได้เกิดขึ้นแล้ว วิชชาได้เกิดขึ้นแล้ว แสงสว่างได้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยได้ฟังมาในกาลก่อนว่า นี่คือทุกขอริยสัจ...**” [32]

2.2.2 จารึกธรรมจักรศิลา เมืองศรีเทพ (Newark Museum Collection) เป็นธรรมจักรศิลาที่มีความสมบูรณ์มาก ปัจจุบันอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สหรัฐอเมริกา แต่มีหลักฐานยืนยันว่ามาจากเมืองโบราณศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ เนื้อหา จารึกทั้งสองด้านรวมกว่า 47 แถว ระบุถึงเหตุการณ์ปฐมเทศนา ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน และหลักอริยสัจ 4 เป็นหลักฐานว่าทวารวดีให้ความสำคัญกับ “**กระบวนการ**” บรรลุธรรมของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในพระสูตรนี้อย่างละเอียด [33]

จารึกข้อความจาก “**ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร**” ซึ่งเป็นพระสูตรแรกที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมให้แก่ปัญจวัคคีย์ทั้ง 5 มีเนื้อหาธรรม ปรากฏคำว่า “**มรรค 8**” (อริยอัฏฐังคิกมรรค) และการหมุนวงล้อแห่งธรรม (ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร) ที่มี 3 รอบ 12 อาการ (ญาณทัสสนะ) นับสำคัญเป็นการสื่อถึงการปฏิบัติตามทางสายกลาง เพื่อบรรลุธรรม [34]

อย่างไรก็ดีจารึกส่วนใหญ่ไม่ได้คัดมาทั้งพระสูตร แต่จะเลือกตอนที่สำคัญที่สุดคือ “อริยสัจ 4” ในส่วนที่เรียกว่า “ญาณทัสสนะ” คือ การรู้อันเห็นจริงในอริยสัจ โดยมักปรากฏข้อความซ้ำ ๆ ดังนี้ “ยทิทํ ทุกขํ อริยสัจจันติ เม ภิกขเว...” (ดูกรภิกษุทั้งหลาย นี่คือนิพพานซึ่งคือความทุกข์...) หรือข้อความที่แสดงถึงการหมั่นของญาณ 3 ในอริยสัจ 4 (รอบ 12)

3. **หลักมหาปรีสลักษณะและบุญกิริยา** จารึกบางส่วนกล่าวถึงการสร้างรูปเคารพและการทำบุญ (บุญยะ) เพื่อปรารถนาความเป็นพระพุทธรูปเจ้าหรือเพื่อสะสมบารมี เนื้อหาธรรมสะท้อนความเชื่อเรื่อง “การบำเพ็ญบารมี” และการบรรลุสัมมาสัมโพธิญาณ นับสำคัญเป็นการเชื่อมโยงระหว่างโลกียธรรม (การทำบุญในปัจจุบัน) กับโลกุตตรธรรม (การหลุดพ้นในอนาคต) เช่น จารึกบนเหรียญเงิน “ศรีทวารวดี ศวรบุญยะ” (บุญกุลศลของพระเจ้าศรีทวารวดี)

ภาพที่ 6 แผ่นงาช้างที่สลักภาษาสันสกฤต ‘อัปปมาทะ’ ขนาด 3 x 2 x 0.6 เซนติเมตร พบเมื่อ พ.ศ. 2557 ที่หนองเกษร
ที่มา: หนองเกษร คูบัว จังหวัดราชบุรี

4. **หลักธรรมอื่น ๆ** เช่น หลักธรรมที่จารึกว่า “อัปปมาทะ” โบราณวัตถุชิ้นนี้เป็นแผ่นงาช้างจารึกภาษิตคำสอนของพระพุทธเจ้า พบในเมืองคูบัว ปีเตอร์ สกิลลิง (Peter SKILLING) นักวิชาการด้านจารึก วิเคราะห์พบว่ามีความสำคัญอย่างยิ่ง เป็นคาถาภาษาสันสกฤต Appamada เขียนว่า ‘อัปปมาทะ’ ก่อนหน้านั้นราวๆ พ.ศ. 2551 ก็มีการพบจารึกแบบนี้ในบริเวณเดียวกัน มีการแกะลงบนผิวของงาช้างทั้งสองด้านว่า “อัปปมาทะ” อีกด้านเป็นรูปหม้อปูลมฆฎะ สัญลักษณ์มงคลแห่งความอุดมสมบูรณ์และความร่ำรวย [35] จารึกภาษิตหรือคาถานี้มีการพบที่พม่า ในแหล่งโบราณคดีแบบเพ็ญ [Pyu sites] บนแก้วโบราณที่อาจจะเป็้นหัวแหวนหรือเครื่องราง อายุราวคริสต์ศตวรรษที่ 4-5 พบตราประทับ ‘อัปปมาทะ’ 2 ชั้น อยู่ที่บริติชมิวเซียม จารึกอัปปมาทะมีการพบที่ออกแอว สามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขง เวียดนามจากการขุดค้นทางโบราณคดีของ Louis Malleret เมื่อ พ.ศ. 2481-2488 [36]

ภาพที่ 7 งาช้างทั้งสองด้าน คือ Appamada. ด้านที่สองเป็นรูปหม้อปูลมฆฎะ อันเป็นสัญลักษณ์มงคลแห่งความอุดมสมบูรณ์
ที่มา: เมืองโบราณคูบัว จังหวัดราชบุรี

ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่าคาถา “อัปปมาทะ” (Appamada) หมายถึง ความไม่ประมาท คือ ความเป็นอยู่อย่างไม่ขาดสติ หรือ ความเพียรที่มีสติเป็นเครื่องเร่งเร้าและควบคุม ได้แก่ การดำเนินชีวิตโดยมีสติเป็นเครื่องกำกับความประพฤติปฏิบัติและการกระทำทุกอย่างระมัดระวังตัว ไม่ถลำไปในทางเสื่อม ไม่ยอมปล่อยปละละเลย กระทำด้วยความจริงจัง รอบคอบ และรวดเร็วเรื่อยไป อัปปมาทธรรมจึงเป็นธรรมที่สำคัญที่สุด เพราะคำคำนี้เมื่อพระพุทธเจ้าจะเสด็จดับขันธปรินิพพาน ทรงตักเตือนภิกษุที่ประชุมเป็นครั้งสุดท้ายเรียกว่า ‘ปัจฉิมโอวาท’ แล้วในที่สุดก็ปรินิพพาน

4. บทวิเคราะห์: ความสัมพันธ์ระหว่างศิลปกรรมกับระดับความเข้าใจธรรมะของคนสมัยทวารวดี

ศิลปกรรมสมัยทวารวดีไม่ได้ถูกสร้างขึ้นเพียงเพื่อความสวยงามหรือเป็นเพียงวัตถุบูชา แต่ทำหน้าที่เป็น “สื่อการสอน (Visual Media)” ที่สะท้อนถึงระดับความเข้าใจธรรมะของประชาชนในยุคนั้นได้อย่างน่าสนใจ โดยเราสามารถวิเคราะห์ความสัมพันธ์นี้ออกเป็น 3 ระดับ ดังนี้

4.1 ความเข้าใจระดับเริ่มต้น ศิลปกรรมเพื่อความศรัทธาและการเข้าถึงง่าย (Mass Scale) สำหรับผู้คนทั่วไป สมัยทวารวดีอาจไม่ได้มีความแตกต่างในคัมภีร์อย่างลึกซึ้ง หรือยากที่จะเข้าถึงความเข้าใจในหลักธรรม ศิลปกรรมจึงเป็นเครื่องมือยึดเหนี่ยวจิตใจ และสร้างความเข้าใจในหลักธรรมที่เข้าถึงได้ง่ายขึ้น และผู้คนสามารถพบและเข้าถึงได้ดี เช่น การสร้างพระพิมพ์ การสร้างพระพิมพ์และพระพุทธรูปขนาดเล็ก เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของผู้คนในสมัยทวารวดี และทำหน้าที่เหมือนเครื่องเตือนใจให้ระลึกถึงพระพุทธรูป การสร้างและบูชาสิ่งเหล่านี้สะท้อนความเข้าใจธรรมะในระดับ “บุญกิริยาวัตถุ” (การทำทาน การสร้างกุศล และความเลื่อมใส) ซึ่งเป็นขั้นพื้นฐานที่ช่วยให้สังคมสงบร่มเย็น และการจารึกหัวใจทางพุทธศาสนา ด้านหลังพระเครื่อง คือ คาถา เอมมา เป็นหลักคำสอนที่ใช้ในการยึดเหนี่ยวจิตใจของผู้คนในสมัยนั้น คาถาเอมมาถือเป็นข้อความแรก ๆ ที่ประกาศความจริงอันประเสริฐ การนำมาจารึกไว้จึงเป็นการย้ำเตือนผู้บูชาว่า แก่นแท้ของศาสนาพุทธคือเรื่องของเหตุและผล ไม่ใช่ปาฏิหาริย์

4.2 ระดับกลาง: ศิลปกรรมเพื่อการเรียนรู้และจริยธรรม (Moral & Narrative)

เมื่อผู้คนในสมัยทวารวดีต้องการศึกษาและเข้าใจแนวคิดของศาสนามากขึ้น ศิลปกรรมจะเปลี่ยนรูปแบบเป็น “ภาพเล่าเรื่อง” เช่น ภาพสลักนูนต่ำเรื่องชาดกและพุทธประวัติ ภาพปูนปั้นหรือหินสลักตามฐานเจดีย์สะท้อนว่าผู้คนในยุคนั้นซึมซับธรรมะผ่านเรื่องราวปุคคลาธิฐาน (การใช้ตัวละครเล่าเรื่อง) พวกเขาเข้าใจเรื่อง “กฎแห่งกรรม” การบำเพ็ญบารมี และศีลธรรมพื้นฐานจากการดูภาพเล่าเรื่องเหล่านี้ ซึ่งเป็นระดับที่นำธรรมะมาประยุกต์ใช้กับการดำเนินชีวิตประจำวัน

4.3 ระดับสูง: ศิลปกรรมเชิงสัญลักษณ์และปรัชญาชั้นสูง (Abstract & Philosophy)

จากการวิเคราะห์หลักธรรมนี้ ทำให้สันนิษฐานได้ว่ากลุ่มคนชั้นปกครอง เช่น กษัตริย์ นักปราชญ์ หรือพระภิกษุ มีความเข้าใจธรรมะในระดับปรัชญาอย่างลึกซึ้ง ผ่านงานศิลปกรรมสมัยทวารวดี เช่น ธรรมจักรศิลาและกวางหมอบ ซีลื้อและกำแพงของธรรมจักรแผ่ด้วยรหัสธรรม คือ มรรค 8 หรือ ปฏิจจสมุปบาท การที่ศิลปกรรมนี้แพร่หลายในสมัยทวารวดี สะท้อนว่าสังคมยุคนั้นมีปัญญา สามารถตีความสิ่งที่เป็นรูปธรรมให้เป็นนามธรรมขั้นสูง (ความจริงอันประเสริฐ) ได้ การจารึกคาถา **เอมมา** ลงบนวัตถุต่าง ๆ แสดงถึงความเลื่อมใสในหลักเหตุและผลมากกว่าปาฏิหาริย์ สะท้อนคิดขั้นสูงที่มุ่งสู่ปัญญาและการหลุดพ้น ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่าศิลปกรรมทวารวดีสะท้อนให้เห็นว่าผู้คนในยุคนั้นมีระดับความเข้าใจธรรมะที่หลากหลายและไล่ระดับตั้งแต่ความศรัทธาขั้นพื้นฐาน จริยธรรมในการอยู่ร่วมกัน ไปจนถึงการเข้าถึงแก่นปรัชญาชั้นสูงที่เป็นอิสระจากชนชั้น

อาจกล่าวได้ว่า ผู้คนในสมัยทวารวดีมีความเข้าใจและสามารถถ่ายทอดหลักธรรมสำคัญของพระพุทธศาสนาผ่านสัญลักษณ์ทางศิลปกรรมได้อย่างเป็นระบบ สามารถใช้คาถา “**เอมมา**” ที่เป็นข้อความสั้น ๆ ที่กลั่นกรองเอาแก่นแท้ของหลักคำสอนเรื่อง **อริยสัจ 4** และ **ปฏิจจสมุปบาท** มารวมกันไว้ได้อย่างกระชับ เข้าใจได้ง่าย การที่คาถา เอมมา มีความเกี่ยวข้องกับอริยสัจ 4 คือ การสรุปโครงสร้างของอริยสัจ 4 (ความจริงอันประเสริฐ 4 ประการ) ลงในความสัมพันธ์แบบ “เหตุและผล” อย่างตรงไปตรงมา โดยแบ่งออกเป็น 2 คู่ ดังนี้

ตารางที่ 2 ข้อความในคาถา และความหมายทางธรรม

ข้อความในคาถา	ความหมายทางธรรม	ตรงกับหลักอริยสัจ 4
เย ธมมา เหตุปภวา (ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ)	ตัวปัญหา หรือ ผลลัพธ์ที่ไม่พึงประสงค์	ทุกข์ (สภาวะที่ทนได้ยาก)
เตสํ เหตุ ตถาคโต อาห (พระตถาคตทรงแสดงเหตุของธรรมนั้น)	ต้นตอที่ทำให้เกิดปัญหา	สมุทัย (เหตุแห่งทุกข์)
เตสญจ โย นิโรธจ (และความดับแห่งธรรมเหล่านั้น)	ความหลุดพ้น เป้าหมายที่ดับปัญหาได้	นิโรธ (ความดับทุกข์)
เอวํ วาที มหาสมโณ (พระมหาสมณะทรงสั่งสอนอย่างนี้)	วิธีการหนทางปฏิบัติเพื่อไปถึงความดับ	มรรค (หนทางสู่ความดับทุกข์)

ส่วนความเกี่ยวพันกับ **ปฏิจจสมุปบาท** คือ กฎธรรมชาติที่อธิบายว่า “เพราะสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี... เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ” เป็นห่วงโซ่แห่งเหตุและผลที่ทำให้มนุษย์ยังคงเวียนว่ายตายเกิดในความทุกข์ เช่น เพราะมีอวิชชา จึงมีสังขาร... จนไปถึงมีชราและแก่และกองทุกข์ คาถาเยธมมาจึงทำหน้าที่เป็น “บทสรุปย่อ (Abstract)” ของกฎปฏิจจสมุปบาท โดยอธิบายสภาวะของโลกใน 2 มิติหลัก คือ การเกิด (อนุโลมปฏิจจสมุปบาท) ตรงกับตอนแรกของคาถาที่ว่า “ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ...” ย้ำเตือนว่า ความทุกข์หรือสิ่งต่าง ๆ ในโลกไม่ได้เกิดขึ้นลอย ๆ หรือมีพระเจ้าดลบันดาล แต่เกิดจากปัจจัยต่าง ๆ ที่ส่งทอดต่อกันมาเป็นทอด ๆ การดับ (ปฏิโลมปฏิจจสมุปบาท) ตรงกับตอนหลังที่ว่า “...และความดับแห่งธรรมเหล่านั้น” ย้ำเตือนว่า หากเราต้องการทำลายความทุกข์ เราไม่ต้องไปอ่อนน้อมขอพร แต่ต้องไป “ดับที่ต้นเหตุ” เมื่อเหตุภายนอกและภายในดับลง ผลลัพธ์ที่เป็นทุกข์ก็ย่อมดับไปตามกฎธรรมชาติ

5. บทสรุป

หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่สะท้อนผ่านจารึกและงานประติมากรรมสมัยทวารวดี เป็นการสะท้อนความเข้าใจของผู้คนในสมัยทวารวดีผ่านโบราณวัตถุที่สร้างสรรค์ขึ้นในสมัยนั้น เช่น ธรรมจักรและกวางหมอบ ที่เป็นสัญลักษณ์ของการหมุนวงล้อแห่งธรรมและการแสดงธรรมครั้งแรก พระพุทธรูปปางต่าง ๆ เป็นการสื่อความหมายเรื่องการโปรดสัตว์และการตรัสรู้ สลูปและเจดีย์ เป็นคติความเชื่อเรื่องพระนิพพาน โดยมีการจารึกหลักธรรมที่เป็นหัวใจทางพุทธศาสนา คือ อริยสัจ 4 และปฏิจจสมุปบาท ในรูปแบบของคาถา “เย ธมมา” (การเกิดขึ้นและดับไปของเหตุปัจจัย) ผู้คนในสมัยทวารวดีมีความชาญฉลาดในการใช้คาถา “เย ธมมา” (หรือเยธัมมา) เป็นข้อความสั้น ๆ ที่กลั่นกรองเอาแก่นแท้ของ อริยสัจ 4 และ ปฏิจจสมุปบาท มารวมกันไว้ได้อย่างกระชับ จนได้รับการยกย่องว่าเป็น “หัวใจของพระพุทธศาสนา” ดังนั้นการที่คนสมัยทวารวดีได้จารึกและสร้างสรรค์ประติมากรรมเหล่านั้นขึ้นมา ก็เพื่อเป็นการสืบทอดหลักธรรมที่เป็นหัวใจของคำสอนให้คนรุ่นหลังได้รับรู้และนำไปใช้ เพื่อ การหลุดพ้นจากความทุกข์ (นิพพาน) ด้วยการชี้ทางว่าความทุกข์มีทางแก้ด้วยเหตุและผล (ตามนัยอริยสัจ 4) เพื่อให้มนุษย์หลุดพ้นจากวงจรวัฏสงสารและพบความสงบเย็นที่แท้จริง นอกจากนี้การเข้าใจในหลักธรรมของผู้คนสมัยทวารวดีหลักฐานทางศิลปกรรมสะท้อนให้เห็นว่าความเมตตากรุณาและการแสวงหาความหลุดพ้นเป็นคุณค่าที่ได้รับการส่งเสริมในสังคมทวารวดี มีการเน้นย้ำเรื่องความเมตตากรุณา ผ่านรูปพระโพธิสัตว์ และการดำเนินชีวิตด้วยปัญญาและเหตุผล ตามหลักอริยสัจ 4 เป็นกุศโลบายสร้างความสมานฉันท์ ให้คนในสังคมอยู่ร่วมกันอย่างเกื้อกูล และไม่เบียดเบียนกัน การสร้างวงล้อธรรมจักรที่มีการค้นพบเป็นจำนวนมากที่จังหวัดนครปฐม เป็นการแสดงให้เห็นว่าทวารวดีเป็นดินแดนที่เจริญรุ่งเรืองแห่งพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนาได้ผลิบานอย่างมั่นคงบนดินแดนไทย สังคมทวารวดีมีการเกิดขึ้นของปัญญาและความเท่าเทียมในสังคม การหมุนกงล้อธรรมจักรแสดงถึงการกระจายความรู้และความจริงอันมีเหตุผลและเป็นสากล ทำให้คนสมัยนั้น

ตระหนักว่าทุกคนสามารถเข้าถึงความจริงของหลักฐานของพระพุทธองค์ได้เท่าเทียมกันและพัฒนาตนเองได้โดยไม่มีกำแพงแห่งชนชั้น มุ่งสู่การเป็นผู้ตื่นรู้และเบิกบานอย่างแท้จริง

6. เอกสารอ้างอิง (References)

- [1] Beal, S. (Trans.). (1884). Si-Yu-Ki: Buddhist Records of the Western World by Hiuen Tsiang (Vol. 2). Trübner & Co.
- [2] Takakusu, J. (Trans.). (1896). A Record of the Buddhist Religion as Practised in India and the Malay Archipelago (A.D. 671-695) by I-Tsing. Clarendon Press.
- [3] Vallibhotama, S. (2004). Siam Prathet: Phumlang khong prathet Thai tangtae yuk duekdam ban chonthueng sattawat thi 29 [Siam: Background of Thailand from prehistoric times to the 29th century] (3rd ed.). Matichon.
- [4] Beal, Samuel. (1884). Si-Yu-Ki: Buddhist Records of the Western World by Hiuen Tsiang. London: Trübner & Co.
- [5] Coedès, G. (1952). Charuek nai Sayam: Lem 2 Charuek Thawarawadi Lop Buri lae Krung Thep [Inscriptions of Siam: Volume 2 Inscriptions of Dvaravati, Lopburi, and Bangkok]. Siam Bannakon.
- [6] Saisingha, S. (2019). Religion and faith in Dvaravati civilization. Department of Art History, Faculty of Archaeology, Silpakorn University.
- [7] Fine Arts Department. (1999). Thawarawadi: Rung-arun haeng arayatham nai dindan Thai [Dvaravati: The dawn of civilization in Thailand]. Fine Arts Department.
- [8] Saisingha, S. (2019). Satsana lae sattha nai arayatham Thawarawadi [Religion and faith in Dvaravati civilization]. Department of Art History, Faculty of Archaeology, Silpakorn University.
- [9] Damrikul, S. (1999). Prawattisat lae sinlapa Thawarawadi [History and art of Dvaravati]. Social Research Institute, Chiang Mai University.
- [10] Saisingha, S. (2019). Satsana lae sattha nai arayatham Thawarawadi [Religion and faith in Dvaravati civilization]. Department of Art History, Faculty of Archaeology, Silpakorn University.
- [11] Vallibhotama, S. (2004). Siam Prathet: Phumlang khong prathet Thai tangtae yuk duekdam ban chonthueng sattawat thi 29 [Siam: Background of Thailand from prehistoric times to the 29th century] (3rd ed.). Matichon.
- [12] Saisingha, S. (2019). Satsana lae sattha nai arayatham Thawarawadi [Religion and faith in Dvaravati civilization]. Department of Art History, Faculty of Archaeology, Silpakorn University.
- [13] Indrawooth, P. (1999). Dvaravati: A critical study based on archaeological evidence. Aksornsamai.
- [14] Krairiksh, P. (2010). The Roots of Thai Art. River Books.
- [15] Damrikul, S. (1999). Prawattisat lae sinlapa Thawarawadi [History and art of Dvaravati]. Social Research Institute, Chiang Mai University.
- [16] Krairiksh, P. (2010). The Roots of Thai Art. River Books.
- [17] Indrawooth, P. (1999). Dvaravati: A critical study based on archaeological evidence. Aksornsamai.
- [18] Mahachulalongkornrajavidyalaya University. (1996). Maha Chulalongkorn Tipitaka in Thai Version (Vol. 16). Mahachulalongkornrajavidyalaya Press.

- [19] Somdet Phra Buddhaghosacariya (P.A.Payutto). (2021). Buddhaddhamma: Chewit, Satsana, lae Sangkhom [Buddhaddhamma: Life, Religion, and Society] (56th ed.). Plus Press.
- [20] Punyanubhab, S. (1996). Phra Tipitaka chabap prachachon phak 4 khwam yo haeng Phra Tipitaka lem 4 [The Tipitaka for the general public, part 4: Summary of the Tipitaka, vol.4]. Mahachulalongkornrajavidyalaya University Press.
- [21] Fine Arts Department. (n.d.). Inscription No. Nakhon Pathom 2 [No. NP. 2] (Former registration No. Nakhon Pathom 67 [No. NP. 67]) National Library of Thailand.
- [22] Fine Arts Department. (n.d.). Inscription No. Ratchaburi 1 [No. RB. 1] National Library of Thailand.
- [23] Princess Maha Chakri Sirindhorn Anthropology Centre. (n.d.). Inscription No. Nakhon Pathom 3 [No. NP. 3] Inscriptions in Thailand Database. URL
- [24] Fine Arts Department. (1991). Charuek thi Mueang Si Thep [Inscriptions at Si Thep]. Fine Arts Department.
- [25] Princess Maha Chakri Sirindhorn Anthropology Centre. (n.d.). Banchi raichue charuek nai Prathet Thai lem 1 (Phutthasattawat thi 11-14) [Inscriptions in Thailand index: Volume 1 (11th–14th Buddhist centuries)]. Princess Maha Chakri Sirindhorn Anthropology Centre (Public Organization).
- [26] Meetam, T., & Prapatthong, Y. (1986). "Charuek Ye Dhamma Mueang Si Thep" [The Ye Dhamma Inscription of Si Thep]. In Charuek nai Prathet Thai lem 1: Akson Pallava Lang Pallava Phutthasattawat thi 12-14 [Inscriptions in Thailand Vol. 1: Pallava and Post-Pallava scripts, 12th–14th Buddhist centuries] (pp. 132–134). National Library of Thailand, Fine Arts Department.
- [27] Sab Champa Archaeological Project. (n.d.). *Sinlapa Thawarawadi nai Lop Buri* [Dvaravati art in Lopburi]. Sab Champa Archaeological Project.
- [28] Saisingha, S. (2004). *Sinlapa Thawarawadi: Watthanatham Phutthasatsana nai yuk raek roem nai dindaen Thai* [Dvaravati art: Early Buddhist culture in Thailand]. Center for Intellectual Property, Silpakorn University.
- [29] Fine Arts Department. (1986). Charuek nai Prathet Thai lem 2: Akson Pallava Lang Pallava Phutthasattawat thi 12-14 [Inscriptions in Thailand Vol. 2: Pallava and Post-Pallava scripts, 12th–14th Buddhist centuries]. National Library of Thailand, Fine Arts Department.
- [30] Fine Arts Department. (2016). Charuek nai Prathet Thai lem 2 [Inscriptions in Thailand Vol. 2] (2nd ed.). Fine Arts Department.
- [31] Division of Archaeology. (n.d.). Raingan kan khutkhon mueang boran U Thong [Excavation report of the ancient city of U Thong]. Fine Arts Department.
- [32] Ooi, E. J., & Skilling, P. (2025). The Dhamma wheel from Chainat, Thailand: An epigraphic excerpt from the Pali Dhammacakkappavattana, and related finds. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 1–32. <https://doi.org/10.1017/S0041977X25100839A>
- [33] Brown, Robert L. (1996) *The Dvaravati Wheels of the Law and the Indianization of South East Asia*. Leiden: Brill.
- [34] The inscriptions on the ancient Dhamma wheel found in Nakhon Pathom Province, and the Dhamma wheel inscription from the Sab Champa ancient city, Lopburi Province

- [35] From the study excursion document by the Lek-Prapai Viriyahpant Foundation, titled “ Tracing Suvarnabhumi at Khok Phrik and Ku Bua: Exploring Buddhist Art of the Suphannaphum–Ayodhya Period in Ratchaburi”
- [36] An ivory plaque engraved with a highly significant Buddhist motto, the Sanskrit *Apramāda* (heedfulness) stanza, was recovered from the ancient city of Ku Bua, as documented in Peter Skilling's (2015). "The Circulation of Artefacts Engraved with ‘Apramāda’ and Other Mottos in Southeast Asia and India".